

Zdeněk Kratochvíl: **Uvedení k filosofii**

Dvouhodinovka po oba semestry

Určeno studentům nefilosofických oborů FF, včetně studentů religionistiky

Středa od 14:10, v posluchárně 131, nám. Jana Palacha

Anotace:

Na příkladech z různých dob a prostředí si ukážeme, co všechno bylo a je považované za filosofii. Všimneme si vztahů mezi filosofií a ne-filosofií, tedy vědou, uměním různých oborů a žánrů, náboženstvím různých kultur.

Zkusíme představit a současně problematizovat některá jakoby posvátná slova naší kultury: pravda, rozum, vůle, důkaz, filosofie, věda, lidská přirozenost, nadpřirozené...

Rozdělení přednášek je tematické, ne chronologické, přesto si budeme pomáhat častými odkazy na dějiny filosofie a na problémy dějinnosti nebo evoluce i mimo filosofii.

Je filosofie výsadním polem pěstování moudrosti – nebo spíš problematickou i problematizující vrstvou naší kultury?

Upozornění:

Po minulých zkušenostech dávám ctěným posluchačům předem na vědomí, že tento kurs není míněn jako nejsnadnější z paralelek „pro neoborové studenty“. Přihlašujte se, prosím, jenom tehdy, pokud máte o kurz zájem, jinak zbytečně blokujete místo ostatním.

Nepředpokládám vstupní znalosti, ale spojení bazální inteligence a zájmu o věc, protože jinak by to byla ryzí nuda a mus.

Širší kontexty a další info pro zájemce viz <http://www.fysis.cz/>

Atestace:

Zkouška u přednášejícího, obvykle ústně. Na základě alespoň dvou z těchto položek:

1. Obsah přednášek.

2. Marcel Detienne: *Mistři pravdy v archaickém Řecku*, Praha: Oikúmené, 2000.

3. Miroslav Petříček: *Úvod do současné filosofie*, Praha: Hermann a synové, několik vydání.

4. Zdeněk Kratochvíl: *Filosofie mezi mýtem a vědou (od Homéra po Descarta)*, Praha: Academia 2009 – a to buď antická část (kap. 1 až 8) nebo zbytek.

Individuálně je možné domluvit jinou literaturu podobné úrovně a rozsahu.

Podrobný syllabus:

(verze 23. 9. 2012)

Zimní semestr

1) Proč filosofie (a proč se neodvažuji uvádět přímo do ní)?

Co je to filosofie? Na to je mnoho odpovědí, ba některé z nich se navzájem špatně snášejí.

Tradiční odpovědi:

„Láska k moudrosti“ = etymologický význam, viz Diogenova legenda o Pýthagorovi.

„Péče o duši“, viz Platón, novoplatonici, Patočka. (Ovšem, čemu zde říkáme „duše“?)

Další z tradičních i novějších odpovědí zatím odročíme.

Slovo „filosofie“ se poprvé objevuje snad už krátce před Platónem, ale jeho hojně užívání a význam je dílem Platónových spisů.

Přesto ve školách obvykle začínáme dějiny filosofie mnohem dřív, už od Mílétanů, v -6. století.

Není už v určení filosofie zakotvený europocentrismus, dokonce graecocentrismus?

Jiné moudrostní tradice, zvl. neevropské. A jaké tradice vlastně považujeme za „evropské“?

Pavouček souvislostí: geograficky a chronologicky, orientační jména a základní pojmy.

Genealogická odvislost evropských filosofických tradic (vč. arabské a hebrejské) z řecké filosofie.

Mimo řecký vliv je jen Indie do 4. st. př. n. l. a vzdálenější kultury až do novověku.

2) Jedno z možných klišé o vývoji myšlení: „Od mýtu k logu.“

Zákon tří stadií (August Comte, 1830, vzorem je přírodověda):

1. Stadium: Mytické (náboženské, dětské); netáže se - nebo má neověřované hotové odpovědi na obecné otázky.

2. Stadium: Metafyzické (theologické, filosofie do Comtea, dospívání); táže se, ale spokojuje se s obecnými a ne vždy ověřitelnými odpověďmi.

3. Stadium: Pozitivní (vědecké, „pozitivní filosofie“, dospělost); táže se na objektivní fakta tak, aby to bylo užitečné - a za odpověď považuje pouze ověřitelná fakta. (K tomu se vrátíme při problémech vědy na konci kurzu.)

Alternativa: Nauka o třech pohybech (Jan Patočka, 1970):

1. Pohyb přijímání

2. Pohyb reprodukce

3. Pohyb transcendence

Podobnosti, rozdíly a vliv těchto i jiných pojetí.

3) Tradiční hrdost filosofie: zvláštní nárok na pravdu. Není vlastní jenom Evropě a jenom filosofii, ale v evropské filosofii a vědě dostává zvláštní podoby. Odkud se bere pravda a nárok filosofie na ni?

Pravda před filosofií: archaičtí básníci (a také věštcí a soudní králové, viz Detienne, *Mistři pravdy*). Básník je hlásnou troubou božské pravdy, díky entusiasmu (inspiraci) ji předává společnosti. Destrukce této koncepce laicizací na konci archaické doby (Simónidés).

Řeč-dialog v armádě a u řečníků. Sofistický dialog. Problémy dialogu.

Přechod od pravdy typu *alétheia* (neskrytost, nezapomenutí) k pravdě logické a faktické.

Důvěra v řeč v prostředí náboženských sekt typu eleatů: ztotožnění řeči, myšlení a skutečnosti (bytí).

Vznik slova „filosofie“ (pýthagorejci?, Sókratés?, Platón).

Zvláštnost filosofie: Možnost diskutovat vlastní předpoklady.

4) Příklady pojetí filosofie a pravdy:

Je pravda, že „filosofie hledá pravdu“? Proč občas (a kdy?) stojíme o „pravdu“ a co tím vlastně myslíme? Vzájemný soulad dvou výpovědí? Soulad výpovědi s věcí? Soulad věci s čímsi, o co v ní jde, nebo s jejím projevem? Zjevnost, neskrytost (*alétheia*)?

Filosofie bez problému pravdy (Hérakleitos nebo jinak zase postmoderna) a filosofie hledající pravdu nebo dokonce „pravdy“.

Myšlení a řeč. Pravda v různých diskurzích a žánrech. Pluralita literárních žánrů užívaných pro filosofii - v chronologickém pořadí se objevují např.: poezie, satyra, moudrostní (sapienciální) výroky, parafráze náboženské řeči, logická argumentace, dialog, naučné pojednání, traktát, vědecké zkoumání, román, esej...

Tradiční metafyzika (např. Tomáš Akvinský, 13. st.), adekvační pojetí pravdy:

Pravda výpovědi: Soulad výpovědi naší mysli s věcí, o které vypovídá. (Např. věta: „Toto zlato je pravé.“)

Pravda věci: Soulad věci s myslí boží. (Např. pravost toho zlata.)

(Pravdivost výpovědi se zakládá na pravdivosti věci. Naše mysl dosahuje pravdy díky neklamnosti mysli boží. Celé je to vázáno na racionalizaci určitého typu náboženství.)

5) Antropocentrismus a antropomorfismus našeho myšlení a vnímání.

Vztah pravdy a morálního hlediska.

Vztah žánru (diskurzu) a pojetí pravdy - např. v matematickém důkazu a v pohádce.

Přirozenost, skutečnost, objekt a pravda.

Co je „objektivní“ a co je „subjektivní“?

Přirozené, zvěcněné, vyrobené, virtuální.

Problém užívání slov „přirozenost, přirozený“: jednou jako svébytnost skutečnosti, jindy jako poznatelná „esence“, jindy jako opak k „nadpřirozenému“.

Problém příkladů, které pracují s výrobky (Platónova a Aristotelova „lehátka“, Antifónův příklad se dřevem).

Problém poznávacích modelů skutečnosti, virtuální není reálné (přirozené), ba ani potenciální, přesto ovlivňuje skutečnost.

6) Filosofie a náboženství

Hledání životního tvaru (metafora sochy): dá se najít jako hotový, nebo musí vyrůst, nebo je dán či vnucen? Vztahy svobody a mezí. Tradice jako opora nebo okovy. Svoboda a osudová moc (různá pojetí svobody a různá pojetí osudu).

Vztahy tradice a náboženství, náboženství a filosofie.

Hypotéza: Filosofie možná vyrůstá ze situace, kdy náboženství otevírá nějaké možnosti nebo nároky, které jsou čistě náboženskými prostředky obtížně uskutečnitelné.

Co je „náboženství“ (*eusebeia, religio*). „Úcta, vztah“ (*sebas*, opak k *neglegere*).

Jaká náboženství máme. Náboženství jako základ společenství nebo jako soukromá záležitost.

Ateismus a jeho formy. Naivní rozlišování náboženství: podle počtu bohů, podle „pravosti“, „zjevenosti“...

Rozlišování podle religionisticky podstatnějších hledisek: podle role rituálu, role mýtů, role základních textů (včetně jejich pojetí, jako např. zjevených - a jakým způsobem), existence a váhy nauky, životní praxe, podle existence a typu náboženských institucí, povahy umění (zobrazování, hudby...).

Příklady:

Křesťanství: Různá role ritu ve škále od pravoslaví, přes katolíky, luterány, po liberální protestantismus; roli mýtů většinou nepřiznávána, historicismus; Bible jako zjevené Slovo boží; vypracovaná náboženská nauka (nejvíc v katolické věrouce); organizované církevní instituce (ve škále od katolické církve přes pravoslaví po evangelické církve); zobrazování ve škále od pravoslaví po kalvinismus, značná role hudby, ale až na výjimky bez tance.

Islám: Minimalizovaný ritus; krajní historicismus (mýty jen nepřiznaně); krajní role textu s jednoduchým pojetím jeho zjevení (Korán je božská skutečnost sestoupivší přímo k Prorokovi); vypracovaná nauka právního charakteru; církevní instituce jen v menšinách (Šía); zákaz zobrazování, téměř bez náboženské hudby, hudba a tanec v neortodoxním prostředí (dervišové).

Řecké náboženství: Mohutná role mýtů; malá role textů (na poměry gramotného prostředí); málo náboženské nauky (a nejednotné); eupraktičnost jen v základních věcech (5 zákazů); téměř bez významných institucí (jen při některých kultech); mohutné zobrazování, hudba, zvláštní role divadla (tragédie) a sportu.

7) Mýtus, mana, tabu...

Mýtus (mythos) je primordiální příběh, kultickým vyprávěním navazuje vztah k počátku. Různá určení mýtu:

- a) Zpřítomňující manifestace posvátna slovem. (Rudolf Otto)
- b) Zpřítomnění prapůvodního děje slovem. (Mircea Eliade)
- c) Slovní stránka rituálu. (Gerardus van der Leeuw)

Mýtus a cyklický čas: Obnovování, vztah k počátku, původu, který je jiného řádu.

Pravzor a jeho uskutečňující nápodoba rituálem i každou činností. Jeho zpřítomnění mýtem. Evropská představa o lineárním čase, prý je otevřený filosofii, vědou, vírou.

Mana = síla, moc (věcí, zvířat, lidí, výrobků, míst, dob).

Tabu = ochrana toho, co je mana. Před-morální zákazy a regulace: „Nedotýkejte se drátů ani na zem spadlých!“ Profesionální výjimky (elektrikář, gynekolog), situační a kalendářní výjimky.

8) Základní náboženské obrazy, přítomné často i ve filosofii (ať už přejaté, transformované nebo kritizované)

Anatolie a egejská oblast: obrazy Bohyně, krocení Býka, pole a pěstování.

Mýtus o Gilgaméšovi. Transkulturní motivy a analogie: hledání nesmrtelnosti, potopa, had...

Mýtus knihy Genesis o stvoření (Hexaemeron). Rozdíly od novodobého „kreationismu“.

Zvláštnosti Boha Stvořitele v náboženství a ve filosofii.

Transkulturní motivy sapienciální vrstvy řady velkých náboženství:

Obraz „probuzení“ (Indie: „Buddha“, v Řecku: Xenofanés, Hérakleitos, Sókratés, Platón...).

Dědictví ve filosofii: „vědomí“, poznání sebe sama (*gnóthi seuauton*).

V Řecku jako dědictví Apollónova kultu v Delfách (Chilón, Sókratés, Plútarchos).

9) Řecké náboženství a jeho dopad ve filosofii:

Původ, počátek, vzor (arché): mytografové a Aristotelés.

Klasická (platónská) filosofie jako zásadní intelektuální reforma Apollónova kultu:

důraz na vědomí (koncentrace), vědění (poznání, *epistéme*); světelná metaforika poznání; etické souvislosti, politické souvislosti.

Emanace a koncentrace, mnohost a jednota, sestup (pád) a návrat, koloběh života, cyklus duše.

Obraz rovnováhy v cyklu a vychýlení z ní (Anaximandros).

Co míníme slovem duše? „Psychofyzické orgány“. Pojetí filosofie jako péče o duši.

Fysis (příroda, přirozenost) a kultura:

Sofistické rozlišení: „od přírody“ (přirozenosti, *fysis*) – „dohodou, zákonem“ (*nomó*).

Proměnlivost, mnohovýznamovost a uplývavost fysis (Hérakleitos). Její uchopování a pěstování, ale i destrukce a zapomenutí.

Přirozenost, tělesnost, duše.

Paradoxy vztahu celku a části. Paradoxy vědomí smrtelnosti (od Archilocha po Heideggera, od „nouze“ po „vědomí smrtelné bytosti“).

10) Latinské náboženství a jeho dopad ve filosofii:

Velká role ritu (a rituálního práva); destrukce mýtu (*fabula*) už ve staré době (pak převzetí řeckých mýtů a nová tvorba vlastních verzí); tajné texty; právní náboženská nauka; výrazná eupraktičnost a moralismus; četné instituce; málo zobrazování (hodně pak až pod řeckým

vlivem), divadlo až převzaté z Řecka.

Dopad ve filosofii: pojmy „*mundus, cultus, ritus, fundatio, institutio, auctoritas, cultura, meritum* (zásluha), *poena* (odplata, trest)“.

Rozlišení „přirozený“ (*naturalis*, původně ve významu „rodný“) – „nadpřirozený“, původně v rámci Ciceronova (Varronova) učení o trojí theologii: „přirozené, politické a nadpřirozené“.

Touha po jednoznačné jasnosti a zřetelnosti (*clare et distincte*) myšlenkového výrazu, ale samo převzetí řecké filosofie do jiného jazykového a kulturního prostředí je provázeno terminologickými zmatky, které chce napravit až scholastická metoda pojmových distinkcí.

11) Křesťanství a jeho dopad ve filosofii:

Víra (*pistis*), milost (*charis, gratia*), naděje (*elpis*); dávající láska (*agapé*).

Rozlišení „přirozenost (*fysis*)“ – „milost (*charis*)“, zvl. Pavel z Tarsu a pak Aurelis Augustinus.

Zúžení významu slova „inspirace (*eunthusiasmos, inspiratio*)“ na význam náboženský, resp. pak rozlišování mezi tímto striktním a širším obecným významem. (Zatímco pro řecké náboženství není rozdíl mezi inspirací náboženskou a třeba uměleckou, alespoň ne slovně.)

Zvláštní pojem „zjevení (*epifania, revelatio*)“, užší než v řeckém náboženství, analogicky k „inspiraci“.

Problém různých významů slovního spojení „křesťanská filosofie“:

biblické myšlení, nauka odkázaná Ježíšem (tak u prvních apologetů v raném 2. st.);

řecká filosofie provozovaná křesťany a také z křesťanské náboženské inspirace (tak poprvé u apologety Justina kolem poloviny 2. st., navíc k předchozímu významu, podobně pak u Klémenta a Órigena).

Vzdělání a působnost řeči (náboženské, filosofické, školní).

Paradoxy výchovy, vzdělání a učení (odkud se bere pravda a životní orientace).

Augustinův paradox učitele.

Scholastické pojetí vzdělání, založené na autoritě a její interpretaci.

Paradoxy metafory „knihy“ (textu) a knižní vzdělanosti (M. Ficino, 15.st.).

Letní semestr

1) Sókratés - zakladatelská legendární postava filosofie nebo kverulant a ironický tazatel?
„Porodnické umění“ myšlenek.

Síla otázky. Kde se vynucuje odpověď: ve škole a při soudním šetření.

Hermeneutická otázka po předpokladech řečeného.

Platón - racionalista nebo mystik? Vztah myšlení (nazírání intelektem) a vnímání (prožívání).

Podobenství o jeskyni.

Různé interpretace jeskyně: svět, klenba lebeční, děloha ...

Různé interpretace vytahování: vtělení, porod, dospívání, smrt.

Co vytahuje z jeskyně? (Erós jako touha po Dobru? Intelekt?)

2) Ideje (druhy) a jevové věci (exempláře), cesta k Dobru (*to agathon*)

Podobenství o úsečce:

Co je vnímatelné a co nazírané duchem.

Vnímatelné se dělí na zcela zdánlivé nápodoby a na běžně zakoušené věci.

Nazírané duchem se dělí na matematické entity a na skutečné ideje.

Čtyři stavy duše: napodobování, důvěra, rozum, duchovní nazírání.

Idea Dobra je ještě i mimo toto dělení.

Anamnésis.

Idea a ideály, Erós a sublimace. Krása.

Role „dialektiky“ a „důkazu“.

3) Pojem, definice, důkaz, podstata, příčiny, látka a forma

Aristotelés: Jak se dělá pojem a jak se s ním zachází. Abstrakce a dedukce.

Co je to důkaz. Problémy empirismu. Problémy staré fyziky.

Filosofie jako metafyzika.

Kategorie: podstata (*úsia, substantia*) a akcidenty.

Aristoteléské příčiny: účinná (*efficiens*), účelová (*finalis*), látková (*materialis*), tvarová (*formalis*).

„Hylemorfická“ nauka.

Diskuze o předpokladech a následcích „důkazů boží existence“.

Jak se dělá tradiční věda do novověku (do zač. 17.st.)?

Filosofie jako metafyzika: role logiky.

Rozlišení fyziky a theologie (Albert Velký).

Rozlišení filosofie a theologie (Tomáš Akvinský).

4) Proměny novověké filosofie a vědy:

Cogito sum (Descartes), subjekt a objekt.

Pojem „redukce“. Nárok vědy na platnou pravdu.

Kumulativní pojetí poznání (osvícenství, pozitivismus).

Pojem „paradigmatu“ (Thomas Kuhn).

Pozitivistické a popperovské určení vědeckosti vědy (verifikace a falzifikace).

5) Problém statutu společenských věd:

Rozdělení na přírodní vědu a „duchovědu“ (*Geistwissenschaft*), resp. „humanitní obory“.

Novověká představa člověka jako jediného zdroje (nebo alespoň jediného měřítka) hodnot.

Možnosti formalizace (logizace, matematizace) společenských věd.

Společenské vědy a zrod ideologií.

Filosofie a politika: ústavnost, demokracie, utopie, „poradenství“, „konstruktivismus“.

Ideologie.

6) Dějiny: Historická věda a vědomí dějin.

Dějiny filosofie a filosofie dějin (problematičnost obojího, Augustinus, Hegel, Patočka):

Vázanost dějin na vědomého člověka, kontinuita tradice.

Křesťanský mýtus o dějinách (Augustin) a jeho dědicové.

Dějiny nebo eschatologie - nebo pokrok (osvícenství) nebo evoluce?

Krize dějin nebo krize určitého mýtu o dějinách a krize latinské tradice?

7) Filosofie doby moderní a postmoderní (viz Petříček, *Úvod*)

Myslíme jenom v řeči?

O čem lze mluvit a o čem mlčet? Jazykové hry. (Wittgenstein)

Strukturalismus a post-strukturalismus.

Postmoderní situace.

Dekonstrukce.

8) Novodobé výzvy přírodních věd filosofii, fyzika:

Proměny fyziky: heliocentrismus, Galileiho pozemská fyzika, Newton, mechanická metafora, relativita.

Astrofyzikální kosmologie: od Kant-Laplaceovy hypotézy a Olbersova paradoxu po velký třesk.

Poznámka o proměnách vědy o látkách (od alchymie, přes Boyleho koncepci prvku, k modernímu atomismu).

Fyzika mikrosvěta, paradoxy kvantového popisu.

9) Novodobé výzvy přírodních věd filosofii, biologie:

Evoluce od předsokratiků po Darwina.

Kritika teleologie (účelnosti v přírodě).

Zneužívané problémy evoluční nauky.

Genetika a genové modifikace.

Sociobiologie.

10) Kybernetická metafora

Stroj, automat, procesor, paměť.

Paradoxy pojetí informace (od Aristotela k Shanonovi), informace a entropie.

Umělá inteligence.

Sítě a nová média.

Proměny autorství.

11) Jaké je náboženství dnešní doby?

Role různých náboženských tradic i ateismu, synkretismus.

Lze myslet životní orientaci v mediálním světě „informace“ a reklamy?